

De bewaring van cultuur uit heden en verleden

E. H. Kossmann

Ter gelegenheid van de installatie van de Raad voor het Cultuurbeheer op donderdag 15 maart 1990 in de Nieuwe Kerk te 's-Gravenhage heeft prof. dr. E.H. Kossmann, emeritus hoogleraar in de moderne geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen, een rede uitgesproken onder de titel 'De bewaring van cultuur uit heden en verleden'.

Vanwege het belang van de toespraak voor het denken over en de positie van cultuurbeheer wordt de tekst in het hiernavolgende integraal gepubliceerd.

Voor de installatie en de samenstelling van de Raad wordt verwezen naar Bulletin 1990, nr. 2, Nieuws (blz. 1).

De paar moderne talen die ik ken hebben twee woorden ter beschikking om datgene aan te duiden wat aan het heden vooraf is gegaan: aan de ene kant *Vergangenheit*, *passé*, *past*, verleden, aan de andere *Geschichte*, *histoire*, *history* en geschiedenis.

In ons dagelijkse spraakgebruik profiteren we nauwelijks van deze rijkdom en maken wij vrijwel geen onderscheid tussen beide. Misschien mogen we ons voor de korte tijd van deze causerie wel een definitie veroorloven die elk van de woorden een eigen be-

tekenis geeft. Dat zal de loop van mijn betoog versnellen en vergemakkelijken. Laten we onder 'verleden' verstaan het geheel van feiten of gebeurtenissen en van materiële dingen dat wij kennen uit de vroegere tijd. Wij stellen ons het verleden dan voor als een enorm reservoir waarin oud materiaal ligt opgetast. Dat materiaal vormt uiteraard slechts een miniem deel van alles wat er vroeger is gebeurd en gemaakt maar het bezit desondanks gigantische proporties. Al is er uit de vorige tijden veel meer verloren gegaan dan bewaard – en ik denk dan aan zowel concrete dingen als aan abstracties –, wij hebben toch onwaarschijnlijk veel ervan nog over en elke seconde die verstrijkt vergroot de omvang van het verleden.

Indien wij het verleden, zonder enige pretentie van wijsgerige nauwkeurigheid, zo omschrijven dan kunnen wij met het woord 'geschiedenis' iets anders aanduiden: namelijk de onophoudelijke verandering in ons collectieve en individuele bestaan. Wij hebben allen een verleden, dat wil zeggen: dat wat wij ons herinneren, en wij hebben een geschiedenis, dat is, dat wat in ons leven verandert. Uit ons verleden kennen wij vaststaande, tot stilstand gebrachte, afgesloten gebeurtenissen, gedachten, emoties en concrete zaken. Onze geschiedenis toont ons de onophoudelijke wisseling, wijziging, transformatie van onze omstandigheden en onze reacties daarop. Wie zijn geheugen, dat is zijn kennis van het verleden, verliest, voelt zich volstrekt gedesorienteerd en onpersoonlijk; wie de geschiedenis wil stop zetten heeft geen contact meer met de werkelijkheid en verstart in isolement. De levenskunst gebiedt zowel de individu als de groep te zoeken naar een evenwicht tussen verleden en geschiedenis. Dit is niet eenvoudig en vereist voortdurende waakzaamheid. Het feit dat er een raad zoals de juist geïnstalleerde voor nodig is, bewijst dit.

Dresselhuys-paviljoen van het voormalig sanatorium Zonnestraal te Hilversum (foto Menko ten Kate; collectie Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

Wanneer wij heden ten dage het woord 'historisch' gebruiken, denken wij aan geschiedenis in de zin waarin ik die term heb omschreven. En hoe vaak gebruiken wij het woord 'historisch'! Er kan geen dag voorbij gaan of we maken volgens de commentatoren een historische gebeurtenis mee – de val van de communistische regimes, de vrijlating van Mandela, de vereniging der Duitslanden. Elke dag in de afgelopen maanden wordt een historische dag genoemd. Nu is dat uiteraard voor een deel enigszins gemakzuchtige retoriek. Toch is dit woordgebruik, hoe versleten misschien ook, interessant. Blijkbaar immers noemen wij een gebeurtenis 'historisch' omdat wij haar van uitzonderlijk belang achten. Zij is zo belangrijk omdat zij de situatie wezenlijk verandert. Het historische besef dat wij op deze manier tot uitdrukking brengen beklemtoont de dynamische grilligheid van de geschiedenis. 'Historisch' wordt gebruikt om de beschreven toestand te dramatiseren, aan te geven dat hij – ander mode-woord – 'explosief' is en, naar ik meen, potentieel in elk geval gunstig. Het kan heel goed zijn dat ik me vergis, maar mijn indruk is dat nieuwslezers een door ons verafschuwde gebeurtenis niet snel 'historisch' zullen noemen. Ik meen te hebben opgemerkt dat de studentenopstand op het Pekingse plein van de Hemelse Vrede als 'historisch' werd gekarakteriseerd; de onderdrukking ervan echter bracht andere adjectieven mee: afschuwelijk, monsterlijk, reactionair. Maar 'historisch'? Nee, dunkt me. Historisch heeft in de hedendaagse publicistiek de connotatie: 'gunstig', omdat de historische gebeurtenis geacht wordt de vooruitgang te bevorderen. De laatste maanden heeft de uitdrukking: 'dit is een historisch moment', steeds of meestal of vaak als een triomfkreet gediend.

Wanneer men nu kijkt naar het vocabulaire dat in het milieu van deze raad voor het cultuurbeheer en zijn voorgangers gangbaar is geweest en waarschijnlijk nog is, dan schijnt de nadruk veeleer op het verleden dan op de geschiedenis te worden gelegd. Men spreekt in de vele teksten van de laatste jaren – ik geef een bloemlezing – over cultuurbehoud, cultuurgoederen, cultuurbezit, cultureel erfgoed, het nationale culturele erfgoed, cultuurbescherming en natuurlijk cultuurbeheer. Dat is niet verwon-

derlijk. Archieven, musea en monumentenzorg hebben, het spreekt vanzelf, primair de taak het oude materiaal te bewaren als een reservoir waaruit wij en onze nakomelingen kunnen putten, een collectief geheugen zonder hetwelk wij als individu en als groep geen eigen persoonlijkheid bezitten. Maar hoezeer dat ook vanzelf spreekt, het verdient toch wel enig commentaar.

Daar is ten eerste het tijdgebonden karakter van de taakstelling. Ik hoef in dit gezelschap bepaald niet uiteen te zetten dat de conceptie negentiende-eeuws is. Zij is nauw verbonden met de vorming van de eenheidsstaat en van de natie als een boven groepen en individuen uitgaand levend organisme waarvan wij allen als staatsburger deel uitmaken. Alleen dank zij zulke abstracties kan men verklaren dat een kathedraal behoort tot het erfgoed van atheïsten, een schilderij tot dat van blinden, een scheepswrak tot dat van agrariërs met watervrees.

Daar is, ten tweede, het opmerkelijke verschijnsel dat de sterk historisch denkende negentiende eeuw die het verleden wilde gebruiken om het nationale besef te voeden, tegelijkertijd op grond van een historische visie zo enorm veel uit het verleden verwoestte. Men moet namelijk niet vergeten dat de sloop van oude gebouwen, de afschaffing van oude instellingen, wetten en gebruiken, de – wat men zou mogen noemen – onthistorisering van het heden, werden verantwoord door de gedachte aan de vooruitgang. Deze gedachte nu is een bij uitstek historische gedachte. Indien de zorg voor het verleden die de taak van archieven, musea en de monumentenbescherming was, dus werd gesteld tegenover de destructie veroorzaakt door de vooruitgang, dan ging het niet om een conflict tussen het historische besef van de bewaarders aan de ene kant en de blinde verslaafdheid aan het heden van de vernieuwers aan de andere, maar om twee fundamenteel historische interpretaties die op sommige punten met elkaar in strijd konden komen, maar zeker niet diametraal tegenover elkaar behoefden te staan. De nadruk op het belang van het verleden is niet per definitie vijandig aan de nadruk op de onafwendbaarheid en natuurlijk ook wezenlijk positieve kwaliteit van de vooruitgang gezien als een bij uitstek historisch

proces, dat niet willekeurig en schennend verwoestte, maar noodzakelijkerwijs, en ter bevordering van het geluk. Dat hier niet *per se* een conflict bestaat ligt voor de hand. De historische beschouwing immers wordt gevoed door de behoefte zowel om op bepaalde door de traditie in stand gehouden ideeën of toestanden kritiek uit te oefenen als om te proberen het verleden zelf in zijn eigen betekenis te reconstrueren, wat men in feite alleen kan doen wanneer men zich er kritisch van heeft losgemaakt. Trouwens, aangezien de zorg voor het verleden diende tot bevestiging van het gevoel van nationale eenheid en eigenwaarde en als prikkel voor krachtige expansie, was zij zonder moeite in een progressieve wereldbeschouwing in te passen. Zij was conserverend, maar zij was zeker niet altijd conservatief.

Zij is dat ook nu natuurlijk niet. Toch is er tussen de opvattingen van de negentiende eeuw en die van nu een belangrijk verschil dat de relatie tussen het verleden en de bewaarder van het verleden sterk heeft veranderd. Ik denk geen schokkende mededeling te doen wanneer ik constateer dat het aangehaalde vocabulaire – cultuurbezit, cultuurbehoud, cultureel erfgoed, enzovoorts – een enigszins ouderwetse klank heeft. Dat maakt het overigens, laat ik dit daar onmiddellijk aan toevoegen, niet minder adequaat en ik zou geen betere termen kunnen verzinnen. Het is dan ook geen kritiek die ik uit als ik mij afvraag hoe deze charmante schijn van gedateerdheid verklaard moet worden. Zou het kunnen zijn omdat wij heden ten dage de zekerheid niet meer bezitten het door ons gekoesterde verleden ooit in zijn essentie te leren kennen? In de negentiende eeuw hoopten de historici het verleden op een of andere manier te kunnen beschrijven zoals het werkelijk was geweest. De gebeurtenissen in dat verleden en de materiële dingen die uit het verleden waren overgebleven, zouden dank zij veel studie en deskundigheid in hun oorspronkelijke vorm kunnen worden gereconstrueerd en gerestaureerd. Na die bewerking zouden zij concreet en onveranderlijk voor ons staan. Cultuurgoed, cultuurbehoud, erfgoed, in zulke woorden ligt de suggestie van iets constants, iets wat tot zijn kern is teruggebracht, iets wat in wezen aan zichzelf gelijk blijft. De romaanse kerk

waarvan de gotische en renaissancecistische toevoegingen zijn verwijderd en de ineen gestorte stukken weer zijn opgebouwd, de zeeslag die tot in de minniemste details wordt beschreven, de oude tekst die met de grootst mogelijke filologische acribie wordt gereinigd van de door kopiïsten gemaakte fouten, het schilderij dat een intensieve opknappbeurt heeft gekregen, – dat zijn zaken en gebeurtenissen die eens en voor altijd kunnen worden vastgesteld, om het zo te zeggen. De negentiende-eeuwer meende daar niet alleen dank zij zijn inderdaad enorme deskundigheid en toewijding toe in staat te zijn maar ook dank zij zijn kennis van de tijdgeest. Hij veronderstelde dat de historische perioden werden beheerst door een alles omvattende en overal in doordringende geest en als men die eenmaal op het spoor was gekomen, kon men het verleden tot in al zijn details begrijpen en het ter beschikking staande materiaal met volstrekt plausibele hypothesen aanvullen wanneer er lacunes in bleken te zijn. Op deze manier kwam het verleden voor ons open te liggen als een boek waarin geen woord meer veranderd behoefde te worden. De intenties van bouwmeesters, schilders, literatoren, politici, onderzoekers, de causale samenhang van gebeurtenissen, de zin van de dingen, het was allemaal toegankelijk gemaakt en vastgesteld. Het verleden was een object, concreet aanwezig, vatbaar met de vingers van onze hand, van ons intellect of van ons gevoel. Mij dunkt, het was deze visie die hun veroorloofde te spreken van cultureel erfgoed als een tastbare en inventariseerbare werkelijkheid.

Dit vertrouwen bezitten wij niet meer. Heel wat kennistheorie, geschiedfilosofie en simpele ervaring hebben ons allen er nu wel van overtuigd dat het ons niet past het verleden op deze manier te behandelen. Onze kennis van het verleden kan geen reconstructie van dat verleden zijn; zij is altijd en onvermijdelijk een in onze geest gevormde **constructie**. Het zou bepaald onverstendig zijn dit te overdrijven, zoals wel eens gebeurt, maar wij zijn er toch beslist niet helemaal naast wanneer we erkennen dat we het verleden niet zozeer ontdekken als wel in zekere mate verzinzen. Natuurlijk zijn onderzoekers in staat een zeer groot aantal data van alle mogelijke soorten uit ons verleden met veel precisie te determi-

neren en zij beschikken daartoe heden ten dage over nog heel wat geraffineerder technieken dan hun negentiende-eeuwse voorgangers. Dat zulk onderzoek loont, constateert men dagelijks wanneer men leest over, en kijkt naar, de resultaten van de tegenwoordige restauratiemethodes of van de archaeologie. Geen postmoderne sceptisis mag dit in twijfel trekken. Zulke data schikken zich echter niet spontaan in een verband; zij moeten worden geordend en gearrangeerd voor ze ons zinrijk kunnen schijnen. Het verleden is geen voor ons liggend boek waarin we lezen. Het verleden is een boek dat wij zelf steeds opnieuw aan het schrijven zijn. Het zijn, u ziet het, allermint diepzinnige of originele opmerkingen die ik maak en eigenlijk moet ik me verontschuldigen voor de banaliteit ervan. Ze zijn echter goed bedoeld: ik wil ermee aangeven hoe gecompliceerd het werk is van de raad die zo juist is geïnstalleerd.

Het werk dreigt namelijk als gevolg van de huidige opvattingen moeilijker te worden dan het was. Misschien mag ik het zo zeggen: wij hebben het verleden gedestabiliseerd. Dat betekent dat wij ons enigszins ongemakkelijk voelen als wij moeten spreken over een schat van cultuurgooederen waarvan de aard, de omvang en de waarde vaststaan en die wij bezitten omdat wij ze hebben geërfd en moeten beheren, zodat wij ze ongeschonden aan latere generaties kunnen doorgeven. Cultuurbeheer is immers geen louter conserverende taak. Het erfgoed ligt niet gereed om ontdekt, gered, opgeknapt, bewaard, geïnventariseerd te worden. Het moet door degenen die de zorg ervoor op zich hebben genomen eerst worden gemaakt, in de zin dat het als erfgoed wordt gekozen en geïnterpreteerd. Al wordt de bepaling van wat men tot zijn erfgoed rekent natuurlijk sterk door de traditie beïnvloed, er is steeds toch ook een zeer belangrijk element van min of meer vrije selectie: elke gemeenschap beslist zelf wat zij uit het verleden als haar erfgoed wil bewaren. Aangezien deze gemeenschap voortdurend van karakter en geest verandert, beslist zij in de loop van de jaren ook steeds weer op een andere manier. Zij stoot vroeger als erfgoed bewonderd materiaal af, zij trekt ander materiaal aan. Ieder die ooit een geschiedenis van monumentenzorg, archiefbeheer of restauratieprincipes heeft

gelezen, wordt getroffen door de verschuivingen niet alleen in de werkmethodes maar vooral ook in de definitie van wat waarde heeft en wat niet. Met andere woorden, de mensen die zich aan het beheer van de cultuur wijden, conserveren niet slechts de resten uit vergane tijdperken omdat zij ze mooi en belangrijk vinden, maar helpen mee het verleden te scheppen dat de gemeenschap waartoe ze behoren voor haar esthetisch genot, haar zelfvertrouwen en besef van continuïteit nodig meent te hebben. Cultuurbeheer is niet enkel conservatie. Het is voortdurende creatie.

Dit betekent natuurlijk in het geheel niet dat cultuurbeheerders als soevereine vorsten het verleden naar hun willekeur regelen en het arbitrair de wet voorschrijven. De democratische gemeenschap ordent haar tradities niet per decreet, zij heeft daarvoor subtielere maar ondoorzichtiger procedures: zij heeft daarvoor hoog gekwalificeerde instellingen, diensten, commissies, raden geïnstalleerd die na veel studie en discussie bepaalde beslissingen nemen en zodoende keer op keer en elk voor zich een bijdrage leveren aan de definitie van wat op een zeker moment in de geschiedenis als 'ons erfgoed', dat is: als het op dat ogenblik nuttige verleden beschouwd moet worden. Dit nu is een werkzaamheid van essentiële betekenis, want zonder een verleden verliest de gemeenschap waarin mensen willen bestaan haar samenhang.

Laat ik tot een conclusie komen. Wij hebben aan het woord 'verleden' de betekenis 'voltooid' gegeven; wij hebben geconstateerd dat het woord 'geschiedenis' duidt op de vergankelijkheid van aardse zaken. Wij hebben ten slotte gevonden dat de vergankelijkheid van de opvattingen die elke cultuurperiode ontwikkelt wel moet leiden tot een steeds weer verschillend inzicht in de aard van het verleden. De hoogst gecompliceerde toestand waarin de hedendaagse maatschappij zowel zakelijk als geestelijk verkeert, maakt cultuurbeheer tot een uitermate noodzakelijke maar ook zeer moeilijke en dynamische verplichting. Het is verheugend dat er blijkens deze bijeenkomst zoveel geconcentreerde aandacht aan wordt besteed.